

Toelichting

Aartsvaders: Abraham, Izaäk en Jakob

In het eerste deel van het boek Genesis vinden we onder andere de scheppingsverhalen en de zondvloedverhalen. In het tweede deel zijn de aartsvaderverhalen of patriarchenverhalen neergeschreven, de verhalen van Abraham, Izaäk en Jakob. De verhalen over Abraham en Izaäk vertonen verwantschap in uitwerking en plaats. Die van Abraham en Jakob verschillen.

Abraham verlaat zijn stam/familie nadat God tot hem sprak en de belofte deed dat er uit zijn familie een groot volk zou ontstaan en dat God hun een groot land zou geven. (Gen. 12:1-7). Deze tekst bevat misschien wel de belangrijkste woorden voor het volk Israël.

Nadat deze belofte in Gen. 17 wordt herhaald, verandert God de naam van Abram in Abraham. Abraham verwekt bij zijn oude vrouw Sara (die naar de natuur niet meer in staat zou zijn kinderen te baren) twee kinderen: Izaäk en Ismaël.

Volgens de traditie van veel van de volkeren uit die tijd moesten de eerstgeborenen aan een god geofferd worden. Zij waren de 'eerste opbrengst' (zoals het eerste graan, de eerstelingen bij dieren, enz.) en behoorden daarom hun god toe. Het feit dat Abraham zijn eerstgeboren zoon Izaäk gaat offeren, past dus helemaal binnen de toenmalige traditie. God maakt aan deze traditie een eind en vervangt de eerstgeborene door een lam (Gen. 22 en 23).

Van Izaäk zijn weinig verhalen bekend. Volgens de joodse overlevering wordt de belofte van God over het nakomelingschap aan Izaäk doorgegeven. Izaäk is de vader van de tweeling Ezau en Jakob.

Vanaf Genesis 28 beheerst Jakob de patriarchengeschiedenis. De hebreeuwse naam Jakob is afgeleid van het woord dat hiel betekent of van het werkwoord dat bedriegen betekent. De naam Jakob kan dus twee betekenissen hebben: 1) hij houdt de hiel vast (van Ezau bij hun geboorte), of 2) hij bedriegt.

De grote tegenstelling tussen Abraham en Jakob is, dat bij Abraham betrouwbaarheid een deugd is en bij Jakob list en bedrog. Jakob heeft verschillende mensen met listen weten te overtroeven (Ezau, Izaäk, Laban).

Enkele belangrijke opgetekende verhalen uit het leven van Jakob: hij ruilt het eerstgeboorterecht van zijn broer Ezau voor een bord linzensoep, hij bedriegt zijn vader Izaäk aan zijn sterfbed en steelt zo de zegen die voor de eerstgeborene is bestemd, hij trouwt de twee dochters van zijn oom Laban: Rachel en Lea. Jakob verwekt bij Lea tien zonen en bij Rachel twee zonen. Deze zonen vormen later de twaalf stammen van Israël.

Vanwege zijn bedrog moet Jakob voor zijn broer Ezau vluchten en hij verblijft een lange tijd bij Laban. Op zijn terugreis had hij een belangrijke droom: hij worstelde met een man en overwon. Jakob wilde de man niet loslaten en hij zei: 'Ik laat u niet los, tenzij u mij zegent'. Jakob ontvangt de zegen in de vorm van een naamsverandering; hij zal voortaan Israël heten, wat betekent: 'Want gij hebt met God en mensen gestreden en gij hebt overwonnen!' (Genesis 32:22-32). Op die plaats zette Jakob een steen als gedenkteken neer en hij noemde die plaats Peniël. De dag na de droom wachtte Jakob een hartelijke ontvangst van Ezau en zijn leger.

De Jozefgeschiedenis begint bijna zonder enige overgang na het Jakobsverhaal (gen. 37:1). Het verhaal heeft een belangrijke functionele betekenis gekregen in de geschiedenis van Israël, want het vult de ruimte tussen in de drie aartsvaders/patriarchen en het vertrek van het grote volk Israël uit Egypte.

Bethel

Hoewel deze plaats in het boekje *Goede Manieren* niet wordt genoemd is het toch zinvol enige uitleg over Bethel te geven. Het is een plaatsnaam die in de bijbel vaak wordt genoemd.

Bethel is een oude plaats, ongeveer 3.000 jaar voor Christus ontstaan. Hij wordt voor het eerst genoemd in het bijbelboek Genesis, bij het verhaal over Jakob. Toen Jakob naar zijn oom Laban onderweg was, rustte hij uit op een rotsachtig terrein. In zijn droom zag hij een grote ladder, reikend tot aan de hemel. Op die ladder stegen en daalden engelen. Toen Jakob wakker

werd, noemde hij de plaats Beth-El, wat 'Huis van God' betekent.

Het rotsachtige terrein rond Bethel heeft altijd een bepaalde magische aantrekkingskracht gehad op verschillende volkeren. Al vanaf 4.500 voor Christus werden er rituelen uitgevoerd met bloed- en brandoffers.

Bethel is door verschillende oorlogen (Babyloniërs, Perzen, Assyriërs, Romeinen) verwoest. Sinds de vorige eeuw is de oude stad Bethel weer bewoond en heet nu Betin.

Cirkel - Kring

In een cirkel zijn alle punten even ver van het middelpunt verwijderd. Een cirkel kent geen begin en geen einde. Het is een eenvoudig symbool, dat van zichzelf gesloten is, en daardoor het grenzeloze en oneindig eeuwige uitdrukt.

De cirkelvorm was en is voor vele culturen een symbool van de kosmische harmonie: bij de Egyptenaren was dat de zon en een slang die in zijn eigen staart bijt; bij de Indianen, zoals de Maya's was de zon een krachtig symbool en werden ook de huizen in een cirkelvorm gebouwd (de Indianen hadden er grote moeite mee dat de blanke Amerikanen hen dwongen te gaan wonen in vierkant of rechthoekige huizen. Want alles wat juist is voor de Indiaan is rond: de vogels maken hun nesten rond, de maan en de zon maken hun kring rond, de regenboog is rond).

Het cirkelen rond iets houdt verband met de oorspronkelijke magische voorstellingswereld: de muren van Jericho stortten in nadat de mensen zeven dagen lang zingend en blazend op horens rond de stad hadden getrokken (Jozua 5:13-27); rond ga ik om uw altaar (Psalm 26:6).

De middeleeuwse mysticus Bonaventura noemde God 'een cirkel, wiens middelpunt overal en wiens omtrek nergens is'. Deze manier van denken vindt men ook bij andere mystici zoals Meister Eckehart, Theresia van Avila, Hildegard von Bingen.

Kerkgebouwen, met name in het oosten, zijn rond gebouwd en hebben een gouden koepel: binnen de cirkel en onder de koepel woont de goddelijke wijheid, de Aya Sophia (Constantiopol/Instanboel).

In de liturgie maakt men met wierrook een ommegang rond het altaar en trekt men rondom de baar om de dode met wierrook te omringen of met wijwater te besprenkelen.

In de christelijke kunst vindt men de cirkels terug in de vorm van mandela's, zoals de roosvensters van de kathedralen (*Notre Dame* in Parijs). Ook de Christus kan in een mandela zijn verwerkt, met rondom hem taferelen over zijn lijden en dood over de symbolen van de vier evangelisten (leeuw, adelaar, os en een mens).

Veel steden zijn (bewust of onbewust) in een cirkel gebouwd: Naarden, Rome, Parijs (rondom de Place de l'Etoile), Washington D.C.

In de moderne schilderkunst wordt veel met het cirkelmotief gewerkt: Paul Klee, Kandinsky, P. Nasch, Piet Mondriaan. En in vele (volks)dansen komt in het ronde dansen het cirkelmotief veelvuldig voor.

In de politiek is de cirkel als symbool van gedeelde macht een belangrijk symbool: zitten rondom een ronde tafel (de ridders van de ronde tafel), zitten in een halve cirkel (parlementen).

Dromen

Ieder kind droomt, ieder mens droomt. Zelfs dieren dromen. Maar waar komen dromen nu vandaan? Jonge kinderen (5-6 jaar) denken vaak dat dromen van buitenaf komen, bijvoorbeeld uit de hemel. Bovendien denken ze dat dromen echt gebeurd zijn. Als ze wakker worden uit een nachtmerrie, moet eerst de kamer onderzocht worden voordat ze geloven dat de monsters er echt niet zijn. Oudere kinderen begrijpen dat dromen van binnenuit komen. Ze denken abstracter over dromen, ze gaan op zoek naar de betekenis van dromen en geloven soms dat dromen voorspellend zijn.

Over het algemeen neemt men aan dat dromen een betekenis hebben. De psycholoog Freud meende dat dromen verborgen wensen zijn. Zijn collega Jung zei dat dromen iets zeiden over de zielsontwikkeling van de mens. Dezelfde symbolen die we in dromen tegenkomen, vinden

we volgens Jung ook in sprookjes en legenden. Uiteraard kunnen dromen ook gewoon een herbeleving zijn van wat men die dag heeft ervaren, zeker als men tijdens de dag veel indrukken heeft opgedaan. Ook het eten van chocola en het drinken van cola en koffie hebben invloed op onze dromen.

De beste droomuitlegger is de dromer zelf. Door het stellen van de juiste vragen kan de dromer achter de betekenis van zijn droom komen: Waar ging de droom precies over; waar speelde de droom zich af en waar en wat was de dromer in zijn droom; welk voorwerp of welke gebeurtenis in de droom heeft speciale betekenis voor de dromer; herinnert dit de dromer aan iets wat er eerder is gebeurd of komen er naar aanleiding van het voorwerp of de gebeurtenis associaties op, enz.? Als de dromer regelmatig en nauwkeurig zijn dromen noteert, zal hij een patroon gaan ontdekken in zijn eigen symbolentaal.

Iedereen is nieuwsgierig naar de betekenis van zijn dromen. Omdat de symbolen in de dromen van vele mensen toch enige overeenkomsten vertonen, heeft men van enkele symbolen een 'algemene' betekenis kunnen formuleren. Met de nodige skepsis kunnen deze uitleggen de dromer op weg helpen zijn eigen dromen te begrijpen.

Dromen en droomuitleg in de joodse traditie.

'De mens krijgt in een droom niet meer te zien dan hij al weet' is een uitspraak uit de joodse traditie. Men wil hiermee duidelijk maken dat dromen niet alleen te maken hebben met hogere machten; dromen worden veeleer bepaald door de eigen ervaringen en behoeften. In Jesaja 28:8 staat dat een hongerige droomt van een volle tafel met spijzen.

Binnen de joodse traditie hebben dromen ook wel een profetische functie. Het doel van de profetische droom is om de mens op het juiste spoor te zetten, zoals de dromen van de Farao die aangeven dat je tijdens goede tijden moet sparen voor slechtere tijden.

Een kenmerk van een profetische droom is dat de dromer tijdens de droom ontwaakt en dat de droom sterke emoties bij hem oproept.

De droomuitlegger in de joodse traditie is vergelijkbaar met een arts. De oorzaak van ziekten ligt verborgen in het lichaam. Deze ziet de arts niet; hij kan alleen afgaan op de symptomen die zichtbaar zijn. Ook de droomuitlegger kent niet de verborgen drijfveren, maar moet afgaan op de beelden van de droom die de dromer hem vertelt. Bij het interpreteren van de droom gaat de droomuitlegger uit van de kennis over de beeldspraak in dromen, die door de traditie is overgeleverd.

In de tijd van Jozef bleek deze kennis algemeen bekend te zijn. Toen de broers van Jozef diens dromen hoorden, reageerden ze direct met: 'Wou je soms koning over ons zijn?'. Ze hadden het onmiddellijk door dat de schoof van Jozef die bleef staan op zijn koningschap kon duiden. Zo begreep ook Jakob meteen dat in de droom over de zon, de maan en de sterren, de zon stond voor de vader, de maan voor de moeder en de sterren voor de broers.

De droomuitlegger kon niet alleen volstaan met de gangbare kennis van droombeelden. Elk beeld moest naar de persoonlijke omstandigheden van de dromer geïdentificeerd worden. Ook kon geen enkele droomuitlegger de droom in zijn geheel uitleggen. Daarom ging men voor de uitleg van een droom naar zo veel mogelijk verschillende droomuitleggers.

In de joodse traditie is men zich ervan bewust dat de meeste droomuitleggers zich concentreren op de franje en niet op de wezenlijke betekenis van de droom. De menselijke kennis schiet tekort. Daarom zegt Jozef tegen de Farao dat niet hijzelf de dromen uitlegt, maar God.

Dromen moet men altijd serieus nemen, zegt de joodse traditie, want 'een droom die niet uitgelegd wordt, is als een brief die niet wordt gelezen.'

Erfrecht

Het erfrecht was in de tijd van Jakob als volgt geregeld: de eerstgeborene zoon ontving een dubbel deel van de nalatenschap van de vader (Deuteronomium 21:15-17). De oudste zoon moest namelijk de zorg van zijn moeder en alle ongehuwde vrouwelijke leden van de familie op zich nemen. Waren er geen zonen, dan erfden de dochters. Die mochten dan echter niet met

een man van buiten hun stam trouwen (Numeri 27:1-11; 36).

Ontbraken ook de dochters, dan was de broer van de gestorven man erfgenaam. Was er geen broer, dan erfde de oom van vaderszijde en anders de naaste bloedverwant in de vaderlijke lijn.

Familie - clan - stam

Uit de twaalf zonen van Jakob/Israël groeiden de latere stammen van Israël. De zoons gaven er hun namen aan.

Een stam bestond uit een aantal families, die allen van dezelfde voorvader afstamden. Binnen een stamverband was er echter ook nog sprake van clans. Omdat dit nogal verwarrend kon zijn, volgt hieronder een schema:

Familie of vaderhuis

Eerst was er een grote familie, ook wel vaderhuis genoemd. Daar hoorde iedereen bij die ook maar iets met die familie te maken had: de vader zelf, al zijn vrouwen, al zijn kinderen (de ongetrouwde dochters en alle getrouwde en ongetrouwde zonen), alle schoondochters, alle kleinkinderen. Bovendien werden ook de dienaren tot de familie gerekend. Het hoofd van de familie was de vader en wanneer hij stierf volgde de oudste zoon hem op.

Clan

Een groot aantal van zulke families bij elkaar heette een clan. De families van een clan woonden in dezelfde streek. Ze hielpen elkaar bij het werk als dat nodig was, ze vierden samen hun feesten, en als een familie bedreigd werd door anderen, dan kwamen de families van de clan te hulp. De gezamenlijke familiehoofden vormden het bestuur van een clan. Alle families van een clan namen aan dat ze van éénzelfde man afstamden.

Stam

Een aantal clans samen vormden een stam. Elke stam had een leider. Die moest wijs, dapper en rijk zijn. Iemand die in gelijke mate gezag had en ontzag inboezemde. Deze leider stond ook hoger dan de familie- en clanhoofden.

Elke stam had een naam, de naam van een van de twaalf zonen van Jakob/Israël. Als de leden van de stam Ruben zich later de zonen van Ruben noemden, dachten ze daarbij aan het vaderhuis Ruben, die grote familie waarvan Ruben eens zelf het hoofd was. Ruben was hun stamvader.

Andere stamvaders zijn o.a. Juda, Benjamin, Jozef, Levi, Simeon, Issakar, Zebulon.

Gastvrijheid

Gastvrijheid is een belangrijk aspect van de oosterse cultuur. Iedereen die wel eens op vakantie in Turkije of een ander Arabisch land of India is geweest, staat altijd versted van het feit dat er voor elke gast volle tafels worden gedekt en dat men onbepaald kan eten en drinken en zelfs in het bed van de gastheer mag slapen.

Voor de Arabieren beschouwen de gastvrijheid als een grote deugd. In de Tenach zien we treffende voorbeelden van wellwillendheid tegenover een rondtrekkende of een vluchtende vreemdeling. Genesis 18: 1-15: drie vreemdelingen komen bij Abraham eten en overnachten; Exodus 2:20: Mozes wordt na zijn vlucht uit Egypte gastvrij in een stam opgenomen.

Een van de wetten in de Thora schrijft voor dat men gastvrij is tegenover weduwen, wezen en vreemdelingen (vluchtelingen). Wanneer een gastheer een weduwe, wees, vreemdeling of vluchteling opneemt in zijn huis, staat hij zijn beste bed af aan de gast. Ook mag de eerste drie dagen niet naar haar of zijn naam gevraagd worden. Men wacht tot de gast zichzelf bekend maakt.

Vrijwel elk huis in het oosten had een gastenkamer. Bij de ontvangst werden de handen van de gast door de gastheer/-vrouw gekust, zijn voeten gewassen en zijn hoofd gezalfd. De ereplaats aan tafel was voor de gast bestemd en gewoonlijk werd aan de gast de beste en de grootste

stukken vlees en ander voedsel voorgezet. Men besprenkelde de gast met rozenwater of een ander aangenaam ruikend parfum, of bewierookte hem met aloëhout. De begroetingen en de maaltijden waren vaak omgeven door rituelen waarvan buigingen, zegenwensen en dankwoorden deel uitmaakten.

Handoplegging

Handoplegging komen we in verschillende culturen tegen. Het ritueel kan uiteenlopende betekenissen hebben.

In de joodse traditie heeft een handoplegging de betekenis van een overdracht. Jakob zegent zijn zonen met een handoplegging. Mozes legt zijn hand op het hoofd van Jozua, de man die zijn plaats over zal nemen (Num. 27). Op grond van deze handoplegging zal het volk na de dood van Mozes naar Jozua luisteren.

Handoplegging is dus allereerst iets 'van zichzelf' overdragen op een ander: zegen (Jakob) en gezag (Mozes). Maar het kan ook betekenen het overdragen van eigendomsrecht.

Een andere betekenis kan zijn dat de schuld die iemand heeft (tegenover God), wordt overgedragen op een zondebok. In Leviticus 16:21 legt de hogepriester op grote verzoendag in naam van het volk zijn handen op een zondebok.

In veel culturen dicht met handoplegging een genezende kracht toe.

Handoplegging als vorm van overdracht leeft nog voort in de christelijke kerken bij de bevestiging van een predikant en de wijding tot priester.

Jakob en Ezau

De broers Jakob en Esau worden in de bijbelverhalen neergezet als elkaars tegenpolen. De twee broers hadden volgens de joodse overleveringen al ruzie met elkaar in de buik van hun moeder Rebekka. Wanneer ze, toen ze zwanger was van deze twee jongens, langs een heiligdom kwam, begon Ezau te schoppen, en wanneer ze langs een heidense plek kwam, begon Jakob te schoppen.

Ezau kwam enkele minuten eerder op de wereld dan Jakob. Als oudste kwam hem dus het eerstgeboorterecht toe.

Vader Izaak had een zwak voor Ezau, zelfs wanneer deze dingen deed die ontoelaatbaar waren (hij trouwde bijvoorbeeld met Chittische vrouwen, wat voor de Israëlieten uit den boze was).

Ezau wordt in de bijbelse traditie afgeschilderd als de man van de afgodendienst en Jakob als de man die de ware god dient. Het is daarom opvallend dat Jakob het eerstgeboorterecht verwerft door list en bedrog. Ook in de bijbel wordt dit veroordeeld wat blijkt uit het feit dat Jakob keer op keer wordt vervolgd. Zijn leven kent vele tegenslagen. Hij wordt bedreigd door zijn broer Ezau waardoor hij de woestijn in moet vluchten. Zijn oom Laban laat hem eerst zeven jaar werken voor de ene vrouw, Lea, dan nog eens zeven jaar voor de andere vrouw, Rachel, en daarna nog eens zes jaar. Laban betaalt Jakob bovendien niet zijn gehele loon uit. Wanneer Jakob uiteindelijk het land van Laban ontvlucht, wordt hij door Laban nagezeten en beschuldigd van diefstal. Rachel, zijn lievelingsvrouw, sterft bij de geboorte van zijn tweede zoon. Zijn lievelingszoon Jozef zal hij een groot aantal jaren moeten missen, als die door zijn broers aan Egypte is verkocht.

Toch krijgt Jakob telkens een belofte van God voor de toekomst; een belofte die aan Ezau onthouden wordt.

Jozef

Jozef was de elfde zoon van Jakob; de eerste zoon van Jakob en Rachel. Jozef was de lievelingszoon van Jakob, omdat hij Jozef op een hoge leeftijd verwekt had, toen hij niet meer verwachtte dat Rachel ooit een kind van hem zou baren (Gen. 37:3). Hij toonde zijn liefde door Jozef een speciaal geweven kleed te schenken.

Het leven van Jozef was voor het Joodse volk van groot belang. Jozef trok naar Egypte en in de rust en de beschutting van de provincie Gosen kon het Joodse volk uitgroeien tot een groot volk.

Jozef is door toedoen van zijn broers als slaaf in Egypte terechtgekomen. De broers konden Jozef niet uitstaan, omdat hij zijn broers verklikte (Gen. 37:3), omdat hij pochte met zijn dromen (Gen. 37:5-11) en omdat hij door zijn vader werd voorgetrokken. De broers wilden Jozef vermoorden, maar door tussenkomst van broer Ruben gooiden ze hem in plaats daarvan in een put. Een groep handelaren die in een karavan langstrok, haalde Jozef uit de put en verkocht hem voor 20 sikkels aan de Midianieten.

Toe de broers zagen dat Jozef weg was, slachten ze een geitebokje en doopten het kleed van Jozef daarin. Vader Jakob dacht bij het zien van dat kleed dat zijn zoon door een wild dier was gedood.

In Egypte werd Jozef doorverkocht aan Potifar, een hoveling van de farao. Potifar krijgt vertrouwen in Jozef en stelt hem aan als opzichter over zijn huis. Zoulika, de vrouw van Potifar, liet haar oog op Jozef vallen. Jozef weigerde op haar avances in te gaan. Uit wraak liet ze hem om een valse beschuldiging in de gevangenis gooien.

In de gevangenis bouwde Jozef een naam op als uitlegger van dromen. Hij verklaarde eens de dromen van een bakker en een schenker en in beide gevallen kwam uit wat Jozef had voorspeld. Jozefs roem reikte tot het paleis van de farao. De farao had twee dromen gedroomd. Hij wist niets wat ze betekenden. Hij riep de hulp in van Jozef. Toen deze hem de dromen kon uitleggen, maakte de farao hem tot opzichter over het land. De farao gaf Jozef als kenteken van zijn nieuwe status Egyptische kleren te dragen en de zegelring van de farao aan zijn vinger. Er gebeurde wat Jozef uit de dromen van de farao had begrepen: In de zeven vette jaren, waarin een overvloed aan eten groeide, verzamelde Jozef het graan, zodat het land ook in de zeven magere jaren die volgden voldoende te eten had.

Je kunt je afvragen waarom Jozef tijdens zijn tijd bij Potifar en later bij de farao geen bericht aan zijn vader stuurde, om hem te laten weten dat hij veilig was. Volgens een joodse uitleg was Jozef de dromen die hij als kind had gehad, de dromen waarin zijn broers voor hem knielden, nog niet vergeten. Jozef wachtte rustig zijn tijd af.

Tijdens de zeven magere jaren van hongersnood kwamen Jozefs broers naar Egypte en bogen voor Jozef, precies zoals hij had gedroomd. De broers herkenden hem niet; Jozef hen wel en hij nam wraak door hen te beschuldigen van spionage. Hij zette zijn broers drie dagen vast en eiste daarna dat zij hun jongste broer Benjamin van huis gingen halen. Broer Simeon hield hij als gijzelaar in zijn paleis.

Aanvankelijk weigerde Jakob zijn (tweede) zoon bij Rachel aan de jongens mee te geven, maar de hongersnood dwong hen tot een tweede reis. Nadat Benjamin door Jozef valselijk beschuldigd werd van diefstal van een zilveren beker maakte Jozef zich bekend.

Op voorstel van de farao kwam de gehele familie van Jozef naar Egypte.

Jozef onteigende een deel van het land ten gunste van zijn familie.

De vader van Jozef, Jakob, stierf op hoge leeftijd en werd volgens de gebruiken van hun stam in zijn eigen land begraven.

Jozef stierf toen hij 110 jaar oud was. Hij werd gebalsemd en in Egypte begraven.

De botten van Jozef werden honderden jaren later door Mozes meegenomen wanneer hij het volk van Israel wegvoert uit Egypte, dat een land van slavernij is geworden.

Kleed voor Jozef

De moeilijkheden voor Jozef begonnen met een baal kostbare purperwol. Daarvan liet Jakob een gestreept kleed voor Jozef weven, het zichtbare teken van zijn voorliefde voor deze ene zoon. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat de andere broers jaloers werden op Jozef en hem dat lieten merken door hem te pesten. Ook de dromen die Jozef had en die hij aan zijn broers vertelde, werkten niet in zijn voordeel. De droom over de schoven interpreteerden zij met de vraag: 'wou je soms koning over ons zijn?' Ook de tweede droom over de zon, de maan en de sterren, riepen bij hen, en bij hun vader Jakob, dezelfde verwachting op. De haat van de broers tegen Jozef werd hierdoor aangewakkerd.

Liegen

In de Tenach staat de leugen niet zonder meer tegenover de waarheid, maar tegenover de liefde. Een leugen is ongeoorloofd als die ten koste gaat van de medemens.

Liegen kan geoorloofd zijn wanneer de omstandigheden daarom vragen.

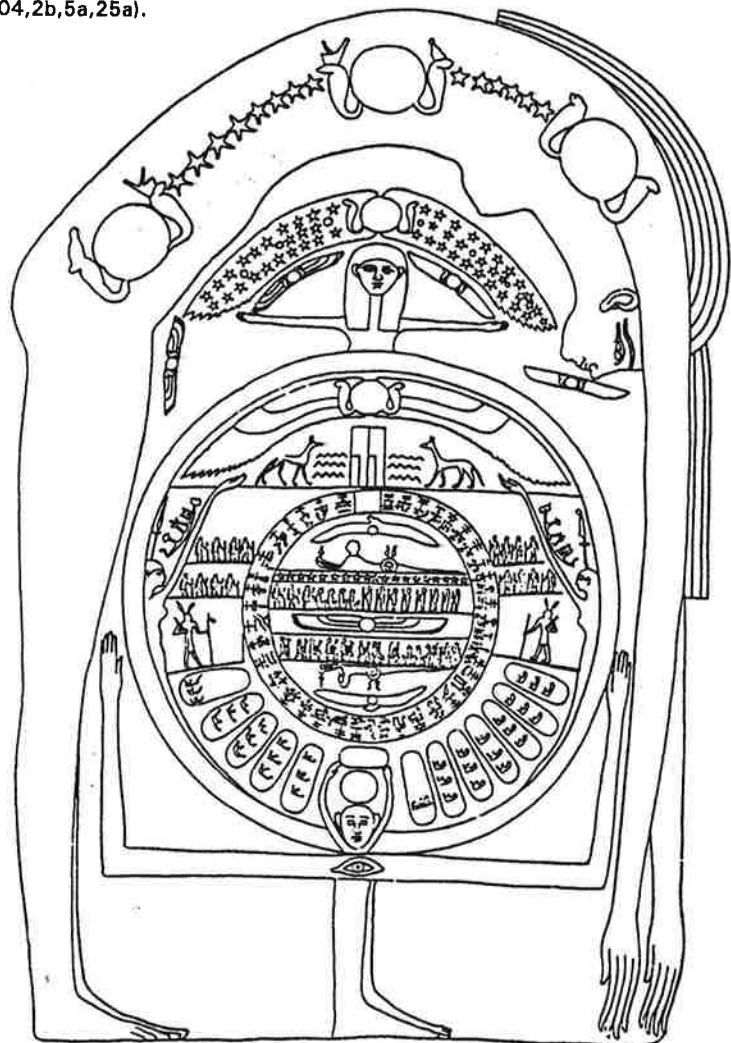
De waarheid spreken staat in teken van waarachtigheid. De Tenach legt niet de nadruk op het spreken van de waarheid, maar op het doen van de waarheid. Het oprechte leven, het *juiste* woord spreken, betekent dat er geen hindernissen in de relatie tussen de mensen mogen ontstaan, en dat deze zelfs weggenomen moeten worden.

Denk nu bijvoorbeeld aan de moeilijke vraag of je als arts *altijd* aan de patiënt moet meedelen dat hij nog maar een bepaalde tijd te leven heeft. Is dit altijd in het belang van de patiënt of moet je andere overwegingen een rol laten spelen?

De regels in de Tenach zijn bedoeld om de mens leven te geven (Leveticus 18:5). Dat houdt dus in dat het leven boven alles staat, niet het principe of de waarheid.

Mandala

'...die de hemel uitspande als een tentkleed...
die de aarde heeft gvestigd op haar "onderstellen"...
daar is de zee, groot en wijd uitgestrekt...'
(Ps. 104,2b,5a,25a).

Uit: De wereld van de oud-oosterse beeldsymboliek en het Oude Testament, Othmar Keel,
1984, uitg. J.H. Kok, Kampen.

Het Sanskrietwoord 'mandala' betekent 'cirkel' in algemene zin. Op het gebied van religieuze gebruiken en in de psychologie wordt met een mandala een cirkelvorm bedoeld, die getekend, geschilderd, geboetseerd, gebeeldhouwd of gedanst wordt. Gebeeldhouwde mandala-figuren zijn onder andere in het Tibetaanse boeddhisme en in de oude Egyptische cultuur (zie tekening) te vinden.

Op de afbeelding zien we een Egyptische hemelmoeder, die zich samen met de regengodin over het 'land' met zijn ronde horizon buigt. Achter de mandala staat de luchtgod. De armen van Ka, opgeheven in adoratie en voorzien van het oogmotief, houden beneden de mandala vast. Deze mandala zou de heelheid van het land kunnen symboliseren.

In de christelijke kunst zijn er veel mandala's te ontdekken zoals de raamroosters bij de uitgangen van de kerken (zie het roosvenster in de *Notre Dame* te Parijs), cirkels rondom de kruisen op de graven in Ierland, de cirkels rondom de heiligen op afbeeldingen als iconen en beelden.

Als psychologisch fenomeen komen cirkels spontaan in dromen voor, wanneer men zich in een bepaalde conflictsituatie bevindt, bijvoorbeeld. Vaak omvatten deze cirkels een viertal of een meervoud van vier, in de vorm van een kruis bijvoorbeeld, of een ster of een vierkant, een achthoek enzovoort. In de alchemie vinden we dit motief als de 'kwadratuur van de cirkel'. De cirkelvorm of mandalavorm vindt men overal in het dagelijks leven terug: in de architectuur, in de kunst, in de dans, het wiel, een bal, een bloem, een gezicht, een baarmoeder, de aarde, een appel, een meloen, de zon.

Werken met mandala's.

Tegenwoordig lijden steeds meer mensen en kinderen aan een gevoel van leegheid en verveling, alsof zij wachten op iets, wat zelden komt. De video's, computerspelletjes, wilde feesten, houseparty's, drugs en alcohol, maatschappelijke en politieke opwindingen kunnen hun voor een tijdje afleiding geven, maar telkens vallen ze weer terug in dezelfde leegheid en verveling. De mens blijft zoeken naar afleiding en spanningen en weet daarvoor vele mogelijkheden te vinden. Zo vindt men ook de weg naar oosterse oefeningen. De oosterse geestelijke oefeningen zijn erop gericht om de geest te concentreren en naar binnen te richten. Dit is voor de westerse mens moeilijk te bereiken. Deze methodes werken dan ook vaak niet, omdat men slechts de uiterlijke oefeningen van de Boedhisten en Hindoes overneemt, zonder ze te verinnerlijken. Toch is het niet onverstandig om kinderen al op jonge leeftijd technieken te leren die hun concentratie kunnen bevorderen: stilte-oefeningen, concentratie-oefeningen, etc. Jung, een analytisch psycholoog (1875 - 1961), heeft een manier ontwikkeld om de concentratie te bevorderen en een structuur te geven aan dat waar men op dat moment staat in het leven.

Jung stelt voor de archetypen uit dromen en dagdromen te verwerken in mandala's. In het oosten worden mandala's gebruikt als meditatieobject. Deze meditatie is bedoeld om de mens innerlijke rust en vrede te brengen, een houding die het leven nieuwe ordening en zin geeft. Wanneer kinderen de opdracht krijgen om mandala's te gaan tekenen, krijgen zij de gelegenheid om even stil te staan. De kinderen worden gedwongen om na te denken over hoe zij binnen de strenge ordening van een mandala hun associaties en gevoelens kunnen componeren. Zij kunnen dit doen door het scheppen van een middelpunt, waarop alles betrekking heeft. Daaromheen ordenen ze alle tegengestelde en schijnbaar onverenigbare dingen.

Bij een mandala wordt veel gewerkt met archetypische motieven, die ten grondslag liggen aan de vormgevingen van onze dromen en fantasieën. Een zo'n motief is het getal vier, dat tegelijk vier is en een eenheid vormt. Dit motief is in veel verhalen terug te vinden. Denk aan de vier evangelisten of het egyptische verhaal van Horus met zijn vier zonen. Ook uit de directe omgeving zijn beelden te vinden die met het getal vier hebben te maken, zoals de vier windstreken en de vier elementen (water, vuur, wind, aarde).

Wanneer kinderen met zulke motieven gaan werken (vaak onbewust) kan dat een verhelderende en heilzame werking hebben. Een mandala is namelijk een (goed doordachte) poging om te komen tot een 'samenvatting en samenstelling' van schijnbaar onverenigbare tegenstellingen, en tot overbrugging van ogenschijnlijk hopeloze scheidingen.

Het tekenen van een mandala moet wel vanuit het hart en gevoel van het kind gebeuren.

Wanneer het gebeurt in de vorm van een voorgeschreven opdracht of een opzettelijke imitatie van bestaande beelden dan hoeft men er geen positief en heilzaam effect van te verwachten.

Het tekenen van mandala's is op een aantal basisscholen bij kinderen in groep 4 en 5 toegepast. Wanneer de kinderen bekend raken met de basisprincipes van de mandala, kunnen zij met plezier hun eigen mandala's ontwerpen en tekenen. De mandala's kunnen naar aanleiding van verschillende gebeurtenissen of thema's worden gemaakt: lente, herfst, dood, geboorte, kerstmis, feest, enz.

Morele ontwikkeling volgens Piaget

Jonge kinderen hebben veelal een rigide, 'traditioneel', aan een autoriteit gebonden begrip van goed en kwaad. Of een daad goed of fout is, hangt voornamelijk af van de gevolgen daarvan. Dat noemt Piaget *moreel moralisme*.

Kinderen ontwikkelen hun morele denken naarmate ze ouder worden. Eerst speelt de thuissituatie daarbij een grote rol. Later worden de vriendjes en vriendinnetjes steeds belangrijker voor het bepalen van wat goed is en wat slecht. Naarmate een kind ouder wordt, zijn het niet de gevolgen die bepalen of een daad goed of slecht is, maar steeds vaker de intentie die tot de daad geleid heeft.

In een onderzoek naar de morele ontwikkeling van kinderen van verschillende leeftijden werd hun een verhaaltje voorgelezen van twee jongetjes. De ene brak twaalf kopjes bij het helpen met de afwas en de ander brak er twee bij het stelen uit de snoeppot. Jongere kinderen zijn sneller geneigd de eerste daad als slechtste aan te wijzen, aangezien de meeste kopjes worden gebroken (gevolgen van de daad). Oudere kinderen vinden de tweede daad het slechtst, omdat de intentie van het eerste jongetje goed is.

Een verklaring voor dit verschijnsel zou kunnen zijn dat jongere kinderen nog egocentrisch ingesteld zijn. Zij kunnen nog moeilijk wisselen van perspectief en kunnen zich dus niet in een ander inleven en zo iemands intentie achterhalen.

Natuurlijk is er veel discussie over deze theorie. Misschien zijn de jongere kinderen wel in staat de intentie in te zien, maar laten ze de gevolgen zwaarder meewegen (de beslissing van de autoriteit).

Piaget onderscheidt drie stadia in de morele ontwikkeling. Zoals elke indeling, is ook deze geen wet van Meden en Perzen. De leeftijden kunnen variëren, de stadia kunnen in een andere volgorde voorkomen en misschien zijn er wel meer stadia aan te geven, zoals bijvoorbeeld Kohlberg doet. Toch geeft de indeling van Piaget een kader dat ons meer zicht kan geven op de (denk)wereld van kinderen.

- De jongste kinderen, 7/8 jaar, laten door de volwassenen bepalen wat goed is en wat kwaad of slecht.
- Iets oudere kinderen zijn er voornamelijk van overtuigd dat een gelijke behandeling goed is en verschillende behandeling verkeerd. Denk maar aan de eeuwige strijd van kinderen of ze wel even veel erwten op hun bord hebben liggen als hun broertje of zusje.
- De oudere kinderen baseren hun morele oordelen meer op rechtvaardigheid.

Pesten

Wanneer wordt een kind gepest?

Kinderen worden gepest om iets waarin ze volgens de heersende groepsnormen anders zijn dan anderen, bijvoorbeeld als een meisje met de groei van haar borsten achterblijft bij haar leeftijdgenoten, of een als kind kleiner blijft dan de anderen. Een blank kind in een overwegend donkere groep kan gepest worden, evenals een kind van Marokkaanse of Turkse afkomst in een groep waar veel Surinamers zitten, een Edammer kind tussen allemaal Volendammer kinderen, een Volendammer tussen allemaal kinderen uit Amsterdam. Ook kleding die afwijkt van wat binnen een bepaalde groep populair is, kan aanleiding zijn tot pesten.

Er is een groot verschil tussen plagen en pesten.
Vaak is het echter onduidelijk waarom een kind wordt gepest. Bovengenoemde voorbeelden hoeven niet automatisch tot pesten te leiden.

Plagen verschilt op vier punten van pesten:

1. plagen gebeurt niet systematisch
2. bij plagen is er geen sprake van een ongelijke machtsverhouding
3. de geplaagde loopt geen fysieke of psychische schade op
4. bij plagen komt en kan de geplaagde voor zichzelf opkomen

Pesten gebeurt wel systematisch, er is sprake van een ongelijke machtsverhouding, de gepeste loopt psychische en/of fysieke schade op en de mogelijkheid om zich te verweren is niet aanwezig.

Een aantal feiten over pesten

- * Van alle gepeste kinderen praat ruim een derde er nooit over met anderen; de gepeste gaat ervan uit dat er toch niets aan gedaan kan worden.
- * Gepeste kinderen halen gemiddeld lagere cijfers dan niet-gepeste kinderen, en kunnen in de groep niet altijd goed meekomen. Ook hebben ze last van slaapstoornissen.
- * Pesten is niet de schuld van één of een aantal pestkoppen. Het ligt eerder aan de gehele sfeer in de groep, bijvoorbeeld een overmatige aandacht voor hoge cijfers of een leerkracht of begeleider die de groep niet aankan.
- * Pesten kun je niet alléén oplossen, je moet het altijd met anderen doen.
- * Er zijn van die mensen die beweren dat je van pesten hard wordt. Dat is onjuist. Van pesten wordt je van binnen verdrietig en het kan je zelfvertrouwen wegnemen.
- * Meelopers en toekijkers zijn al die anderen die niet echt meepesten en ook zelf niet snel gepest worden. Ze doen soms een beetje mee of proberen bij de pester in het gevlij te komen, omdat ze bang zijn dat ze zelf anders het slachtoffer zullen worden.
- * Praten over pesten is geen klikken of verraad. Je moet erover praten, anders wordt het erger. Als het onbesproken blijft kan de gepeste naar min of meer extreme middelen grijpen om aandacht te trekken.
- * Pesters hebben moeite om vrienden te maken of in de smaak te vallen. Dus gaan ze maar stoer doen.
- * Een aantal pesters zijn vroeger zelf gepest of worden op een andere plek gepest. Op een nieuwe school of in een nieuwe situatie willen ze geen slachtoffer meer zijn en worden daarom dader.
- * Pesters en kinderen die langdurig gepest worden, leren niet op de juiste manier met anderen om te gaan. In hun latere leven kan dat problemen opleveren in hun contacten, relaties en beroepsperspectief.
- * Mensen die pesten doen dat vaak voor de 'kik'.
- * Pesters weten veelal niet eens wat ze een ander daarmee aandoen. Rollenspel is daarom een goede methode om hen daarvan bewust te maken.
- * Niet alleen de gepeste kinderen kunnen ongelukkig worden. Ook de pester zelf kan heel eenzaam zijn, omdat anderen uit angst geen echte relatie met hem/haar aan durven gaan.

- * Pesten gebeurt meestal in een groep. Pesters hebben toeschouwers nodig die hen stimuleren in het pesten.
- * Het is voor een pester vaak moeilijk om met zijn gedrag te stoppen, ook al zou hij willen. De pester heeft een bepaalde rol aangemeten gekregen en gaat ermee door omdat hij denkt dat de meelopers en de toeschouwers dat van hem verwachten.

Hoe kan de begeleider of ouder met de peestsituatie omgaan?

De begeleider of leerkracht kan met de kinderen in een gesprek de heersende groepsnormen aan de orde stellen. Welke kinderen in de groep geven de toon aan, welke worden gepest of vallen buiten de boot?

Om deze groepsgesprekken goed te laten verlopen, moet er dan ook een sfeer van vertrouwen in de groep zijn. De kinderen moeten zich bij u en bij elkaar veilig voelen en er moet voldoende aandacht zijn voor ieders verhaal.

Om het gesprek op gang te brengen, kunt u vragen stellen als 'Wat doet pesten je/jullie?' En daarbij kunt u proberen om de gevoelens die daarbij naar voren kunnen komen te laten verwoorden. Kinderen die met pesten te maken hebben, voelen zich vaak eenzaam en onbegrepen; ze hebben het idee dat ze nergens terecht kunnen met hun verhalen. Ze zijn bang dat ze uitgelachen worden en dat ze, wanneer ze het probleem naar buiten brengen, nog meer gepest zullen worden. De gepeste kan zich boos, verdrietig en vernederd voelen. Deze gevoelens moeten door u en de andere kinderen wel begrepen en erkend worden. Want wanneer de gepeste het gevoel heeft dat het geaccepteerd wordt en daardoor een positieve kijk op zichzelf kan ontwikkelen, is hiermee een eerste belangrijke stap gezet in het versterken van de zelfwaarde van het kind. Bovendien kan het onderling een band van vertrouwen scheppen, waardoor het gesprek op een goede manier vervolgd kan worden.

Om met de kinderen duidelijk te krijgen wat er aan het pesten te doen is, is het nodig om samen een duidelijk beeld van de situatie te krijgen. Daarom gaat u met de kinderen zoveel mogelijk informatie verzamelen en probeert zoveel mogelijk *feiten* boven water te krijgen: waar, wanneer, hoe en door wie wordt er gepest. Daarnaast bespreekt u hoe kinderen op pesten reageren. Het is namelijk belangrijk dat de gepeste zich realiseert dat hij door zijn eigen gedrag de pester wellicht beloond en daardoor juist het pesten versterkt.

Daarna kan de vraag gesteld worden of de gepeste kinderen al eerder iets ondernomen hebben tegen het pesten en welk resultaat dat had. Laat uw waardering blijken voor de reeds eerder genomen initiatieven. Vervolgens moet, wanneer het probleem er nog ligt, besproken worden welke oplossing de *gepeste* zelf ziet.

Het blijkt dat, wanneer de kinderen eerst over hun beleving hebben verteld en zich hierin gesteund weten, er vanzelf een ruimte gecreëerd wordt waarbinnen ze met hun *eigen* oplossing kunnen komen. Wanneer u of een van de andere kinderen met adviezen of oplossingen komt, zullen de gepesten minder gemotiveerd zijn hun eigen oplossingen aan te dragen. Wanneer kinderen een eigen oplossing kunnen vinden, geeft hun dit meer zelfvertrouwen om dit in de toekomst ook te doen. Het is natuurlijk altijd goed als u of een van de andere kinderen suggesties aandraagt, mits er voor de gepeste voldoende ruimte blijft.

Samen met de kinderen kunt u de mogelijke gevolgen van de genoemde oplossingen op een rij zetten met als doel tot een keuze te komen, welke van de oplossingen het kind denkt te kunnen uitvoeren. Daarnaast kan er bekeken worden of er personen in de omgeving zijn die bij de uitvoering kunnen helpen.

Een rollenspel kan de situatie verhelderen en de gepeste over de drempel helpen.

Wanneer het kind op dat moment nog niet in staat is om het probleem aan te gaan, dan moet dat geaccepteerd worden en volstaat het gesprek met als doel het geven van respect en emotionele steun.

Het is van groot belang dat de kinderen weten dat pesten veel voorkomt in groepen en in de samenleving als geheel: pesten komt vaak voor uit frustratie. De pester reageert zich af op diegene die 'onder' hem staat en denkt zo zijn eigen status in de groep/samenleving te verhogen. De kinderen moeten begrijpen dat de schuld van het pesten niet bij de gepeste ligt.

Verder is het belangrijk dat de kinderen weten dat de pester afhankelijk is van de reactie van de gepeste. Want hoe emotioneler de reactie; hoe leuker het is voor de pester(s). Het is een beloning en een aanmoediging om verder te gaan met hun pesterijen.

De beste 'reactie' is daarom om het pesten te negeren. De pester(s) hebben dan geen eer meer van hun werk. Negeren geeft niet altijd resultaat. Het kan zijn dat de pester dan nog harder probeert om te kijken of het dan wel resultaat oplevert. Het kan ook dat ze andere slachtoffers zoeken.

Als pesters maar doorgaan, is hulp van buitenaf noodzakelijk! Het is echter beter dat de kinderen het zoveel mogelijk zonder deze hulp oplossen.

Het is raadzaam in een school- of buurtkrant of in een infobulletin aandacht te besteden aan het onderwerp pesten. U kunt daarbij gebruik maken van de volgende adviezen:

Algemene adviezen aan ouders/opvoeders betreffende het probleem pesten:

- * neem het probleem serieus
- * neem de ouders/opvoeders van het gepeste kind serieus
- * maak het tot een gemeenschappelijk probleem
- * vraag om aandacht voor leerlingenbegeleiding ten aanzien van dit probleem
- * vraag om toezicht
- * vraag tijdens de tienminuten-gespreken met de leerkracht naar de sociale relaties in de klas
- * praat met uw kind
- * geef een goed voorbeeld
- * corrigeer uw kind als het voortdurend anderen buitensluit
- * leer uw kind sociale vaardigheden
- * leer uw kind ook voor anderen op te komen

Adviezen aan ouders/opvoeders van pesters:

- * neem het probleem serieus
- * raak niet in paniek
- * probeer achter de mogelijke oorzaak van het pesten te komen
- * probeer het kind gevoelig te maken voor het wat anderen aandoet (inleven van de ander)
besteed immateriële aandacht aan uw kind (samen bezig zijn, spreken over dingen die uw kind bezig houden, interesse tonen voor hobby's enz)
- * stimuleer uw kind om aan een sport, muziek, dans enz. te doen (verveling en doelloosheid is vaak een belangrijke oorzaak van pestgedrag)

Adviezen aan ouders/opvoeders van gepeste kinderen:

- * U weet of vermoedt dat uw kind wordt gepest. Wat kunt u doen?
  - wanneer het pesten buiten school plaatsvindt (betrokkenen zijn geen medeleerlingen):
    - . zoek bescheiden en informeel telefonisch contact met andere ouders/opvoeders;
    - leg het probleem voor en stel voor om gezamenlijk een oplossing te zoeken
  - wanneer de betrokkenen wel medeleerlingen zijn:
    - . informeer de school
  - wanneer pesten op school gebeurt:
    - . stel de leerkracht/mentor op de hoogte
    - . praat erover thuis, eventueel aan de hand van een boek of videomateriaal over het onderwerp
- * U mag er met niemand over praten?!
  - klikken mag in dit geval
  - steun uw kind en geef het informatie, en lees zelf over het onderwerp
  - laat uw kind boeken lezen of video's zien over pesterijen en hoe die worden opgelost
  - stimuleer uw kind aan sport, muziek, dans enz te doen
  - houd de communicatie open
  - laat uw kind deelnemen aan een sociale vaardigheidstraining
  - laat uw kind opschrijven wat het meegemaakt heeft

- * Tot slot: accepteer de situatie niet, uw kind heeft recht op een oplossing.
  - schakel zonodig externe instanties in wanneer *niets* lijkt te helpen: schoolarts, huisarts, schoolbegeleidingsdienst, eventueel inspectie

Wat u niet moet doen:

- * Ga geen gesprek aan met de pester op school, want dit leidt vaak tot 'maatregelen' van de kant van de pester. De leerkracht is verantwoordelijk voor een gesprek
- * Ga geen gesprek aan met de ouders van de pester, want dat kan ook snel uit de hand lopen en leiden tot 'maatregelen' van de pester
- * Organiseer geen dingen zoals feestjes waarbij u uw kind populair wilt maken; dit werkt vaak averechts

De vijfsporenaanpak voor de school, het buurthuis en de ouders:

- * begeleiding/hulp aan het slachtoffer
- * begeleiding/hulp aan de pester
- * mobiliseren van de rest van de groep
- * achtergrondinformatie en adviezen voor de buurtwerkers en leerkrachten
- * achtergrondinformatie en adviezen voor de ouders/opvoeders

Voor verdere literatuur of adressen voor hulpverlening verwijzen wij u naar de laatste pagina.

Rachel

Jakob koos Rachel omdat de ogen van Lea zacht waren (Genesis 29:17). De tekst vermeld nergens dat Lea niet mooi was. Het ging om de ogen. Volgens de joodse uitleg deden de zachte en tedere ogen van Lea Jakob aan zijn vader denken. De ogen van Lea brachten bij Jakob herinneringen naar boven die zeer pijnlijk waren en die hij liever wilde vergeten.

Ring

De symboliek van de ring heeft verwantschap met die van de cirkel. In vele culturen was en is de ring een belangrijk symbool, dat bij vele gelegenheden wordt gebruikt.

In Griekenland was het dragen van een ring het voorrecht van de vrije man. In Rome droegen de senatoren en de priesters een ring als teken van hun waardigheid. Het oude Romeinse gebruik om ringen uit te wisselen bij de huwelijksluiting is later in de christelijke trouwrites overgegaan.

Ook in literatuur en in films komt men vaak het symbool van de ring tegen, denk bijvoorbeeld aan het boek van Tolkien 'The Lord of the Rings'.

Toen de Farao aan Jozef de volmacht gaf om zijn rijk te besturen, bevestigde hij dit door zijn ring van zijn vinger te nemen en aan Jozefs hand te schuiven (Genesis 41, 42).

Sikkel

Het woord sikkel komt uit het Hebreeuws en betekent 'gewicht'. Het was oorspronkelijk een steen. Later werden de gewichten vervaardigd van metaal. Kooplieden en bankiers voorzagen die van een merkteken en stelden zich daarmee garant voor het juiste gewicht. Hiermee was een aanzet gegeven voor een ontwikkeling naar een muntenstelsel dat we nu kennen.

In de tijd van Jozef bestonden er nog geen munten waarvan de waarde door de overheid werd gegarandeerd, maar er werden wel goederen geruild tegen een bepaalde hoeveelheid metaal. Toen de handel tussen de volkeren op gang begon te komen, werd een waardeverhouding voor diverse metalen vastgesteld. Er werd onderscheid gemaakt tussen koninklijke of heilige en profane of gewone sikkels. De heilige of koninklijke sikkel woog verhoudingsgewijs twee keer

zo veel als de profane of de gewone. Daarnaast waren er gewichten die talenten werden genoemd. Een talent woog vijf keer zoveel als een sikkil. Er waren heilige of koninklijke en gewone of profane talenten.

Steen

Aan stenen worden bepaalde krachten toegekend. Stenen zijn duurzaam en de verschillende vormen spreken tot de verbeelding. Bovendien kunnen stenen voor vele doeleinden worden gebruikt. Men kan er gebouwen mee maken, openingen afsluiten, straten maken.

Men kan uit stenen ook vuur maken. In vroeger tijden gaf dit de mens de indruk dat in stenen bovennatuurlijke krachten huisden. Vooral bij meteoren was dit het geval, omdat ze van boven kwamen en daardoor een verbinding tussen hemel en aarde vormden. In de Ka'bah in Mekka is in de vóór-islamitische tijd een meteorsteen ingemetseld.

Voor de mens die leefde vóór 200 jaar na Chr. was een steen niet iets doods, maar de drager van leven en vruchtbaarheid. In Egypte was de steen een beeld voor de eeuwigheid; het lichaam van de mens verging, maar zijn beeld werd in steen vereeuwigd en zijn naam in stenen gebeiteld, opdat die naam met het beeld zou voortleven.

Ruwe, door de natuur gevormde stenen hadden een bijzondere, symbolische betekenis. Men geloofde dat die stenen een verblijfplaats waren van geesten en/of van goden. Hoe geweldiger en grilliger de rotsen van vorm waren, hoe dieper indruk zij op de mensen maakten. Zij kregen een plaats in de religieuze belevingswereld en de eredienst. Zij konden dienstdoen als grafstenen (hunnebedden in Drenthe) en als cultusplaatsen (Stonehenge in Engeland, in Frankrijk met zijn menhirs). Rotsen werden vaak gebruikt als altaren waarop offers werden gebracht. Er zijn ook stenen gevonden in holle bomen en in hollen, de heilige plaatsen van de volkeren die Europa vroeger bevolkten.

Nu nog geloven de Aboriginals in Australië dat hun gestorven voorouders voortbestaan in stenen als geneeskrachtige en goddelijke krachten. Wanneer je over de steen wrijft, dan neemt de kracht toe.

Op verschillende plaatsen in de bijbel wordt de verering van stenen onder kritiek gesteld, zoals in Leviticus 26:1: 'Gij zult in uw land geen afgodsbeelden maken, geen gehouwen beelden van goden of wijstenen oprichten en geen stenen met beeldwerk plaatsen om u daarvoor neer te buigen.'

Toch zijn er ook in de bijbel talloze voorbeelden te vinden van stenen als symbool van goddelijke kracht. Bijvoorbeeld Genesis 28: Jakob is op de vlucht voor zijn broer Ezau en gebruikt een steen als hoofdkussen. Die nacht krijgt hij een droom van een ladder waarlangs engelen op en neer bewegen van de hemel naar de aarde. Jakob zet de steen waarop hij met zijn hoofd gerust heeft, overeind en giet er olie over uit. Hij noemt het een heilige steen en de plaats wordt vanaf dan Beth-El, huis van God, genoemd.

Een steen wordt ook gezien als een symbool van fundering. Een eerste steen is vaak de funderingssteen waarop de bouwers de muren richten. Hier komt de term 'de hoeksteen' vandaan. Nog steeds wordt bij de bouw van een huis of gebouw de 'eerste steenlegging' als een ritueel gevierd.

Vandalisme

Of jongeren gaan vernielen, hangt af van een drietal factoren:

1. Er is een motief; het vernielen is voor de dader geen zinloze daad.
2. De drempel om te vernielen is niet hoog genoeg of geheel afwezig. Er zijn twee soorten drempels: sancties of straffen en het geweten van de potentiële dader.
3. Er moet gelegenheid zijn om te vernielen.

Er zijn verschillende motieven voor vandalisme te noemen:

- vandalisme als spel, bijvoorbeeld op een steiger gaan dansen zodat die breekt. De vernielingen worden aangebracht tijdens het spelen en niet vanuit kwaadaardige motieven. Deze vorm van vandalisme vindt men vooral bij kinderen jonger dan 10 jaar;
- vandalisme gericht op het verwerven van aanzien binnen de groep. Bij deze tweede vorm van vandalisme zijn de kinderen trots op het feit dat ze iets uitgehaald hebben, bijvoorbeeld ruiten ingooien of hekken omtrekken. Het spelelement is hier niet meer primair. Het gaat hier om aanzien verwerven bij leeftijdgenoten of juist bij oudere kinderen door lef en handigheid;
- een derde motief voor vandalisme is onvrede. Dit vandalisme komt voort uit een frustratie over structurele problemen, zoals onvoldoende zakgeld, een slecht contact met de leerkracht op school, geen vriendjes, veel ruzie thuis of mishandeling. Het vandalisme is niet tegen een persoon gericht, maar richt zich op anonieme voorwerpen zoals verkeersborden, bloembakken of wachtgelegenheden bij stations;
- vandalisme uit wraak. Deze vorm kan zich richten tegen de leerkracht bijvoorbeeld omdat deze het kind een laag cijfer heeft gegeven of heeft laten nablijven. Vandalisme uit wraak verschilt van vandalisme uit onvrede in die zin dat de eerste een directe aanleiding heeft, een bepaalde gebeurtenis en de tweede indirect is;
- vandalisme gericht op materieel gewin, zoals het slopen van automaten, het slopen van lood uit gebouwen, inbreken in scholen.
- tot slot is er vandalisme uit verveling. Deze vorm komt voor bijvoorbeeld rond de jaarwisseling, wanneer er geen sportactiviteiten of andere bezigheden zijn tijdens de vakanties, of wanneer de opvoeders langdurig en structureel afwezig zijn.

Vandalisme is te vermijden door drempels op te werpen. Allereerst hebben kinderen goede voorbeelden nodig. Wij leven in een wegwerpcultuur. De manier waarop wij als volwassenen omgaan met onze goederen, onze omgeving en het milieu, werkt door op de kinderen. Het is van belang om samen met kinderen onze omgeving en de dingen om ons heen met respect en aandacht te behandelen.

Een tweede drempel is kinderen het besef bijbrengen dat hun gedrag bestraft of beloond kan worden. Controle op het gedrag van kinderen is in onze samenleving vaak moeilijk. Hierbij spelen drie factoren een rol:

- a. veel ouders bemoeien zich om verschillende redenen minder met hun kinderen. Anderzijds vinden ouders het moeilijk om controle van anderen, zoals leerkrachten of buurtbewoners, te accepteren;
- b. veel nieuwe dorpen en stadswijken zijn zodanig gebouwd dat zij anonimiteit in de hand werken;
- c. de sociale controle is weggefallen. Het is niet meer acceptabel om een ander op zijn openbare gedrag (bijvoorbeeld urineren in de gracht) aan te spreken.

Vreemdeling

Wat is een vreemdeling?

Wie is een vreemdeling?

Wanneer is iemand een vreemdeling?

In ons hedendaagse taalgebruik heeft het woord vreemdeling een negatieve connotatie.

Vreemdeling is men om wat men *niet* heeft: een staatsburgerschap of verblijfspapieren voor het gastland, beheersing van de dominante taal. Vreemdelingen worden nogal eens argwanend bekeken.

Het gebruik van het woord vreemdeling voor een groot aantal mensen met sterk verschillende achtergronden, maakt deze tot een abstracte, anonieme groep zonder stem, zonder identiteit, zonder verleden en toekomst.

Deze vreemdelingen worden een 'probleem' door de houding van het gastland. Want geen enkel mens is vreemdeling op zichzelf, hij wordt vreemdeling gemaakt door het land of de groep die hem ontvangt of afwijst.

Om hun argwaan tegen vreemdelingen te rechtvaardigen, zullen de gastlanden of groepen hun eigen identiteit (nationaliteit, cultuur) steeds scherper omschrijven zodat ze de eisen ten aanzien van de vreemdelingen kunnen opschrijven.

Een navrante bijkomstigheid is dat een ieder die naar een vreemd land trekt, ook in zijn eigen land een vreemdeling wordt. Zo vallen deze mensen tussen wal en schip. Ze hebben nergens meer een thuis.

Meer informatie bij gastvrijheid.

Zigeuners

In Nederland wonen ongeveer 3500 'zigeuners'. Onder elkaar noemen ze zich naar de naam van de stam waartoe zij behoren. Bijvoorbeeld: Lovara en Sinti. Op internationaal niveau gebruiken zij de overkoepelende naam 'Rom' wat 'mens' betekent.

Het grootste deel van de 'zigeuners' die in Nederland leven, behoort tot de Sinti-stam. Zij worden in het algemeen 'Nederlandse Zigeuners' genoemd en zijn hier al vaak generaties lang. Daarnaast verblijven een duizendtal 'buitenlandse zigeuners' in Nederland. Zij zijn in de zeventiger jaren uit Oost Europa hier naar toe getrokken.

Dat zigeuners tot één volk behoren, is niet aan te geven. In feite weten we weinig over de vroegste geschiedenis van deze mensen. Wel is de ervaring dat zij zich mede onder invloed van de negatieve beeldvorming, een groep zijn gaan voelen en zich als zodanig manifesteren.

Sommige 'zigeuners' leven graag in wagens bij elkaar, anderen geven de voorkeur aan een huis. Sommigen zouden niets liever dan vrij willen rondtrekken, anderen zijn weer erg gelukkig om na vele omzwervingen eindelijk een vaste plek te hebben gevonden.

Eén feit staat wel vast: er bestaat veel onbekendheid over hun recente geschiedenis, waarin vervolging en uitsluiting veelvuldig voorkomen.

Geschiedenis

Aan het eind van de vijftiende eeuw slaat de aanvankelijke gastvrijheid ten aanzien van 'zigeuners' om in wantrouwen en vijandigheid. Een van de oorzaken is de angst dat de zigeuners zouden spioneren voor de oprukkende Turkse legers. Ook de kerk zet zich af tegen de zigeuners, omdat ze waarzeggerij en alternatieve geneeskunst beoefenen, wat volgens de kerk duivelswerk is. Ook het opkomend humanisme zette zich af tegen wat zij noemden 'bijgeloof' en onwetendheid. De zigeuners moesten zich maar leren aanpassen aan de nieuwe 'verlichte' tijd.

Rond 1800 komt in West Europa de Romantiek op: een stroming die onder meer de natuur idealiseert. Voor de romantici is de 'zigeuner' het voorbeeld van een pure, ongebonden natuurmens, die door de wereld trekt en muzikaal is. Dit beeld werd echter snel verdrongen door de opkomende burgerij die de 'zigeuner' beschouwde als een dief, een kinderlokker en werkschuw.

Rond de eeuwwisseling komen er steeds meer regels en wetten die een reizend bestaan in Nederland bemoeilijken. De woonwagenwet van 1918 eiste van de zigeuners dat ze een vergunning hadden om ergens te mogen staan.

Binnen de arische ideologie van de nazi's werden de 'zigeuners' als een minderwaardig ras betiteld. Huwelijken met 'zigeuners' werden verboden en vele zigeuners werden operatief onvruchtbaar gemaakt, zodat het volk zou uitsterven. Uiteindelijk werden ze vanuit heel Europa naar concentratiekampen overgebracht. Naar schatting een half miljoen 'zigeuners' zijn daar omgebracht.

Nu, vijftig jaar na de tweede wereldoorlog, worden zigeuners nog steeds uitgesloten, gediscrimineerd en opgejaagd, als gevolg van vooroordelen en onjuiste wetgeving. De 'zigeuners' zijn een van de vele groepen die tot vreemdeling gemaakt zijn, met alle gevolgen van dien. Het wordt tijd dat men zich realiseert dat ook zij recht hebben op een land en op erkenning.

Zondebok

De eerste zondebok die we in de bijbel tegenkomen, is het geitebokje dat de broers van Jozef slachten nadat ze Jozef hebben verkocht aan de handelsreizigers (Genesis 37:31). Het bloed van het gedode bokje werd gebruikt om het kleed van Jozef te bevleken, zodat de vader van Jozef zou denken dat zijn zoon door de wilde dieren was opgegeten.

In de joodse traditie wordt elk jaar een geitebokje gedood om de mens bewust te maken van de overtredingen die hij als individu en als gemeenschap begaat.

Colofon

Samenstelling en uitvoering	Yael Meyer en Jos van Remundt
Tekst verhalenboekje	Monique de Jong
Adviezen	Bob van der Meer (Algemeen Pedagogisch Studiecentrum) Martin Jansen (Vereniging Lau Mazirel) Alle van Steenis (Stichting Echelon) Tomas Tol (leerkracht basisschool)
Eindredactie	Monique de Jong
Correctie	Jaap Snoek
Illustraties op de werkbladen	Caroline Schuurung
Componist van het vredeslied	Herman Rouw
Lay-out	Monique Nieberg
Zetwerk	Tineke van der Schuit
Drukwerk	Schooldrukwerkplaats Volendam
Uitgeverij	Stichting Echelon
Copyright 1996 Stichting Echelon ISBN:	90-72998-13-8

Wij zouden het sportief vinden wanneer u het project alleen kopieert voor intern gebruik.
Andere scholen en instellingen kunnen dit project bestellen op het onderstaande adres.

Stichting Echelon
Waterlooplein 205
1011 PG Amsterdam
tel. 020-6221305
fax. 020-6386366